

Suomen *ete*-vartaloisilla tilagrammeilla ilmaistaan muutakin kuin konkreettista sijaintia

KRISTA TEERI-NIKNAMMOGHADAM

Väitöksenalkajaisitelmä Turun yliopistossa 28. toukokuuta 2021

Yleisradio uutisoi toukokuussa 2021, että koronavirustilanteen aiheuttaman kiireen ja epävarmuuden vuoksi ”*edessä* voi olla kuormittuneiden hoitajien joukkopako alalta” (Yle Uutiset 24.5.2021). Sana *edessä* mielletään kenties ensisijaisesti konkreettista paikkaa ilmaiseksi sanaksi – tarkoittaahan *edessä* juuri etupuolella, edustalla tai etualalla sijaitsemista (KS s.v. *edessä*). Ylen uutisessa sanaa *edessä* käytetään kuitenkin kuvaamaan tulevaisuuteen sijoittuvan tapahtuman eli hoitajien joukkopakon ja tapahtuman kokevien ihmisten välistä suhdetta. Kyseessä ei siis ole konkreettinen sijaintisuhde vaan aikaan liittyvä suhde. Hoitajien joukkopako on odotettavissa tulevaisuudessa, vaikkei se vielä olekaan kohdallamme.

Sana *edessä* merkitsee näin ollen muutakin kuin konkreettista sijaintia. Sen merkitys on siis abstrahoitunut eli laajentunut siten, että sillä voidaan kuvata konkreettisten sijaintisuhteiden lisäksi myös abstraktimpia suhteita. Tällaisessa merkityksen abstrahoitumisessa on kyse metaforisuudesta (Lakoff & Johnson 1980: 3–6). Metaforisuudella tarkoitetaan kielen ilmiötä, jossa yhtä käsitettä kuvataan toisen käsitteen avulla: esimerkiksi RAKKAUS voi olla TULTA, AIKA RAHAA tai TULEVAISUUS EDESSÄ. Useat metaforat ovat vakiintuneet kieleemme niin, ettemme oikeastaan enää edes osaa ajatella niitä metaforina; esimerkkinä tästä on juuri sanan *edessä* metaforinen käyttö Ylen uutisotsikossa. Jos tulevaisuus ei ole *edessä*, missä se sitten on?

Merkityksen abstrahoitumiseen ja metaforiin liittyy myös muita kysymyksiä, jotka ovat toimineet ponnahduslautana väitöskirjatutkimukselleni. Mikä oikein selittää merkityksen abstrahoitumista? Miksi kieleemme on vakiintunut tapa kuvata esimerkiksi aikaan liittyviä tai muita abstrakteja suhteita konkreettista sijaintia ilmaisevilla sanoilla?

Näihin kysymyksiin olen etsinyt vastauksia väitöskirjassani, jossa tarkastelen, millaisia konkreettisia ja abstrakteja suhteita sanoilla *edessä*, *edestä*, *eteen*, *edellä*, *edeltä*,

edelle, edempänä ja eteenpäin kuvataan ja miten näitä sanoja käytetään metaforisesti. Kutsun väitöskirjassani tutkimiani sanoja *ete*-vartaloisiksi tilagrammeiksi – tai lyhyemmin *ete*-grammeiksi. *Tilagrammi* eli *spatial gram* on Soteria Svoroun (1994: 31) kehittänyt sateenvarjotermi sellaisille kieliopillisille sanoille, joilla ilmaistaan peruserkityksessään konkreettisia sijaintisuhteita. Suomen kielessä tällaiset sanat kuuluvat yleisesti adpositioiden tai adverbien kategorioihin (Ojutkangas & Huumo 2010: 19), ja tutkimilleni *ete*-grammeille onkin tyypillistä se, että niitä voidaan käyttää niin adpositioina kuin adverbeina (ks. ISK § 678).

Väitöskirjassani osoitan, että *ete*-grammeilla on monipuolista ja kieleen hyvin vaikiintunutta metaforista käyttöä. Tutkimukseni paljastaakin, että *ete*-grammeilla kuvataan sijainnin lisäksi laajasti myös aikaan, tärkeysjärjestykseen ja tekstinjärjestykseen liittyviä seikkoja. *Ete*-grammeilla ilmaistaan myös tekstin ja lukijan, havaitsijan ja havaitun, vaikuttajan ja vaikutuksenalaisen sekä arvioijan ja arvioitavan välisiä suhteita. Näistä kaikista annan esimerkkejä tuonnempana – vai pitäisikö sanoa *edempänä*.

Väitöskirjani on artikkeliväitöskirja, jonka muodostavat yhteenveto-osan lisäksi neljä osatutkimusta. Vaikka väitöskirjani osatutkimukset voi ymmärtää itsenäisinä kokonaisuuksina, yhdistää niitä silti muutama seikka. Ensiksi kaikkien osatutkimusten kohteina ovat luonnollisesti *ete*-grammit ja niiden merkitykset. Toiseksi osatutkimuksia yhdistää laadulliseen analyysiin perustuva tutkimusmenetelmä. Laadullisessa analyysissä tutkittavaa ilmiötä tarkastellaan ja yritetään ymmärtää kokonaisvaltaisesti (Luodonpää-Manni & Ojutkangas 2020: 414). Kolmanneksi käytän kaikissa osatutkimuksissa Suomi24-verkkokeskusteluviesteistä koostuvasta tekstikorpuksesta kerättyä tutkimusaineistoa. Yhdessä osatutkimuksessa hyödynnän lisäksi Kansalliskirjaston sanoma- ja aikakauslehtiteksteistä muodostettua korpusta. Neljänneksi ja viimeiseksi kaikki osatutkimukset lukeutuvat kognitiivisen semantiikan alaan. Kognitiivinen semantiikka on kielitieteen tutkimussuuntaus, jonka keskiössä ovat kielelliset merkitykset ja merkityksien kuvaamat käsitteet (Evans & Green 2006: 153).

Väitöskirjani ensimmäisessä osatutkimuksessa tarkastelen *ete*-grammien polysemiaa eli monimerkityksisyyttä. Ensimmäisessä osatutkimuksessa keskityn sanaan *edessä*, jonka merkityksiä tarkastelen kokonaisvaltaisesti aina konkreettisista merkityksistä abstraktimpiin merkityksiin asti. *Edessä*-sanana konkreettista merkitystä edustaa esimerkki 1. Konkreettinen merkitys *edessä*-sanalla on myös esimerkissä 2, jossa sana ilmaisee estäjän ja estetyn välistä suhdetta.

- (1) (Suomi24-2017H2)¹
Möisin mansikoita torilla tai marketin edessä.

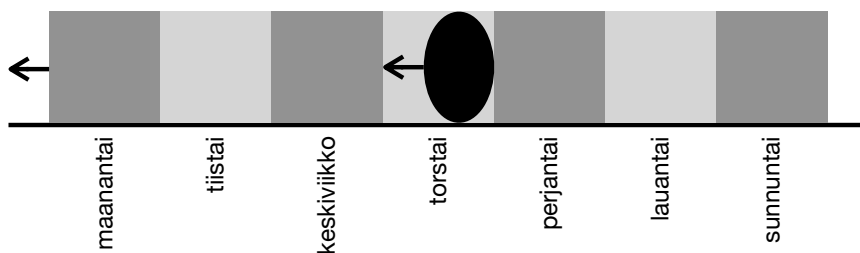
- (2) (Suomi24-2017H2)
Ei se työntekijöiden paikallaolo vaikuta muuten kuin niin, että joudut enemmän kättelemään ympärilles, ettet ole kenenkään edessä tai liian lähellä ylipäätään.

1. Aineistolähteistä käytettyjen lyhenteiden selityksistä ks. Aineslähteet.

Edessä-sanan ilmaisemaa metaforista merkitystä edustaa tämän lektion alussa mainittu ilmaus *edessä voi olla kuormittuneiden hoitajien joukkopako alalta*, jossa TULEVAISUUDEN ja EDESSÄ OLON käsitteet yhdistetään metaforan avulla. *Edessä*-sana voi myös merkitä havaitsijan ja havainnoitavan välistä suhdetta, kuten esimerkissä 3, jossa itsensä nolaamisen kuvataan tapahtuneen toisen ihmisen nähden. Esimerkissä 4 sana *edessä* taas merkitsee vaikuttajan ja vaikutuksenalaisen välistä suhdetta: vaikuttajan kohdatessaan vaikutuksenalaisen alistuu voimattomana. Arvioijan ja arvioitavan välistä suhdetta kuvaa esimerkki 5, jossa ihmisten kuvataan olevan yhdenvertaisia lain näkökulmasta tarkasteltuna.

- (3) (Suomi24-2017H2)
Olen nolannut itseni jo monta kertaa hänen edessään
- (4) (Suomi24-2017H2)
Kristittyjen pitää vain kääntää toinenkin poskensa ja alistua väkivallan edessä
- (5) (Suomi24-2017H2)
Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.

Toisessa, kolmannessa ja neljännessä osatutkimuksessa tarkastelen yksinomaan *ete*-grammien abstraktia eli metaforista käyttöä. Toisessa osatutkimuksessa kysyn, *miksi joulun edellä* muttei *perjantain edellä*. Osatutkimuksessa siis selvitän sitä, millaisia ajallisia suhteita *ete*-grammeilla voidaan kuvata ja millaisia ei. Osatutkimuksessa osoitan, etteivät ihmiset käytä esimerkin 6 tyyppisiä ilmauksia, joissa on syklisiin aikasekvensseihin kuuluvia ajankohtia, kuten juuri viikonpäiviä tai kuukausia. Tämä johtuu siitä, että esimerkiksi torstai muuttuu viipeettä perjantaiksi, eikä perjantailla siis ole etualaa, jossa jokin toinen ajankohta voisi sijaita, kuten kuvio 1 havainnollistaa. Kuviossa 1 musta soikio kuvaa 'perjantain edellä' olevaa tapahtumaa ja nuolet kuvaavat ajan liikesuuntaa. Ilmaus *perjantain edellä* on kuitenkin kenties mahdollinen silloin, jos on kyse jostakin erityisestä perjantaista, kuten esimerkissä 7. Esimerkin 8 kaltaiset ilmaukset sen sijaan ovat kielessämme yleisiä.

Kuvio 1.
Miksei *perjantain edellä*?

- (6) ?Perjantain *edellä* nukuin huonosti.
- (7) Väitösperjantain *edellä* nukuin huonosti.
- (8) (KLIK-fi)
Ajatus retkestä Parikanniemeen syntyi joulun *edellä*.

Kolmannessa osatutkimuksessa keskityn tutkimaan, miten *ete*-grammeilla kuvataan tekstinjärjestykseen liittyviä eli tekstinosien tai tekstin ja sen lukijan välisiä suhteita. Esimerkissä 9 sana *eteenpäin* kuvaa lukuprosessia, joka etenee kirjan alusta kohti kirjan loppua. Lukeminen on siis kuin matka, jota lukija voi taivaltaa kirjan sisällä. Esimerkit 10 ja 11 taas kuvaavat tekstin osien välistä suhdetta.

- (9) (Suomi24-2015H2)
Hän selaa *eteenpäin* kirjaa, joka on jo edennyt monen monta aukeamaa
- (10) (Suomi24-2015H2)
Eikä-sanan *edessä* ei tarvita tässä tapauksessa pilkkua
- (11) (Suomi24-2015H2)
Noiden irti louhaisemasi kolmen lauseen *edellä* Enqvist antaa ohjeen lukijalle tehdä joskus tuo koe.

Osatutkimus myös nostaa esiin muita kiinnostavia kysymyksiä, kuten sen, miksi sana *edellä* viittaa aina aiempaan tekstiin, kuten esimerkissä 11, mutta sana *edempänä* voi viitata myös myöhempään tekstiin, kuten esimerkissä 12. Syynä tähän on se, että sana *edempänä* on sekä *edessä*- että *edellä*-sanan komparatiivi, ja *edessä*-sana voi tekstinjärjestyksestä puhuttaessa viitata myös lukemattomaan tekstiin, kuten esimerkissä 13.

- (12) (Suomi24-2015H2)
Kun taas pari kappaletta *edempänä* [’myöhempänä’] (*samalta sivulta, kuin tuo sinun lainaus*)
- (13) (Suomi24-2015H2)
Kristuksen paluu ja iankaikkisuus on *edessämme* luvuissa 20–22.

Neljännessä osatutkimuksessa tarkastelen *ete*-grammien käyttöä tärkeysjärjestyksen kuvauksessa. Tärkeysjärjestystä ilmaisee esimerkki 14, joka kertoo, että lapsen etu ohjaa lastensuojelun toimintaa. Esimerkissä 15 taas sanaa *edelle* käytetään metaforisesti kuvaamaan sitä, että perhe on tärkein – kaikki muu tulee sen jälkeen.

- (14) (Suomi24-2016H2)
Kun lastensuojelussa mennään aina lapsen etu *edellä* ja ryhdytään toimenpiteisiin jos asiat kehittyvät epäsuotuisaan suuntaan – –

(15) (Suomi24-2016H2)

Perhe menee aina kaiken edelle monenkin elämässä

Lektioni alkuvaiheilla kysyin, miksi kieleemme on vakiintunut tapa kuvata abstrakteja suhteita paikkaa ilmaisevilla sanoilla. Väitöskirjatutkimukseni perusteella *ete*-grammien metaforista käyttöä vaikuttaisivat ohjaavan erilaiset keholliset kokemukset, kuten liike, läheisyys ja näkökyky. Keholliset kokemukset siis toimivat pohjana sille, miten hahmotamme abstrakteja, kolmiulotteisen ja konkreettisen maailman ulkopuolelle jääviä asioita. Esimerkiksi TULEVAISUUS ON EDESSÄ -tyyppisen metaforisen ajattelun voi ajatella pohjautuvan ihmisen liikkeeseen konkreettisesti tilassa: kun liikute eteenpäin, lähestyt toisia asioita ja jätät toiset taaksesi (Moore 2014: 32). Samalla tavalla kuljet metaforisesti kohti tulevaisuudessa hämmäyttäviä tapahtumia ja jätät menneet taaksesi.

Kehollisten kokemusten ja abstraktien asioiden välistä yhteyttä voi perustella juuri sillä, että niin konkreettisia kuin abstrakteja kokemuksia kuvaillaan samoilla sanoilla ja rakenteilla. Esimerkiksi *pää edellä* hyppääminen tarkoittaa sitä, että hypätään asennossa, jossa pää johtaa kehon liikettä. Myös elämänsä voi elää *järki edellä* eli siten, että järki ohjaa elämänvalintoja. Ilmaisutyyppien samankaltaisuudesta voidaan tehdä tulkinta, että juuri liikkumiseen liittyvä kehollinen kokemus motivoi *järki edellä* -tyyppisiä metaforisia ilmauksia. Vastaavasti rakenteellinen samankaltaisuus nähdään paikkaa ja aikaa kuvaavien ilmausten välillä: minulla voi olla *edessäni ovi* tai *valoisa tulevaisuus*.

Laajemmassa mielessä väitöskirjatutkimukseni avaa ovia koko käsitejärjestelmämme monimutkaisen rakenteen ymmärtämiseen, sillä metaforien tarkastelulla on mahdollista päästä käsiksi siihen, miten mielemme ja kieleemme yhdistävät erilaisia käsitteitä toisiinsa. Toisaalta juuri kielen kieliopillisten sanojen tutkimuksella päästään käsiksi erilaisiin perustavanlaatuisiin kokemuksiin: esimerkiksi tilagrammien tutkimuksella saadaan tietoa siitä, miten keholliset peruskokemuksemme vaikuttavat siihen, millaisena näemme mielemme sisäisen maailman. Kielipilla – ja sen tutkimuksella – siis on merkitystä.

Aineslähteet

KLK-fi = Kansalliskirjasto 2011. *Kansalliskirjaston sanoma- ja aikakauslehtikokoelman suomenkielinen osakorpus, Kielipankki-versio*. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2016050302> (22.5.2020).

Suomi24-2015H2 = Aller Media Oy 2015. *Suomi24 virkkeet -korpus (2015H2)*. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2015091701> (28.2.2018).

Suomi24-2016H2 = Aller Media Oy 2014. *Suomi24 virkkeet -korpus (2016H2)*. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017021505> (22.5.2020).

Suomi24-2017H2 = Aller Media Oy 2019. *Suomi24 virkkeet -korpus (2017H2)*. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2019021101> (23.12.2019).

Yle Uutiset 24.5.2021 = KORPELA, EMILIA 2021: Edessä voi olla kuormittuneiden hoitajien

joukkopako alalta. Tehy: ”Moni on sanonut, että nyt hoidetaan korona ja sen jälkeen goodbye”. <https://yle.fi/uutiset/3-11943036> (26.5.2021).

Lähteet

- EVANS, VYVYAN – GREEN, MELANIE 2006: *Cognitive linguistics. An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2020. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 11.11.2020. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi> (26.5.2021).
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980: *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- LUODONPÄÄ-MANNI, MILLA – OJUTKANGAS, KRISTA 2020: Laadullinen aineistopohjainen kielentutkimus. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV* s. 412–441. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>.
- MOORE, KEVIN EZRA 2014: *The spatial language of time. Metaphor, metonymy, and frames of reference*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- OJUTKANGAS, KRISTA – HUUMO, TUOMAS 2010: Mikä erottaa muodot sisällä ja sisässä? ”Synonyymisten” muotojen analyysi. – *Sananjalka* 52 s. 19–45. <https://doi.org/10.30673/sja.86695>.
- SVOROU, SOTERIA 1994: *The grammar of space*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Krista Teeri-Niknammoghadam: *Edessä ja edellä. Suomen ete-vartaloisten tilagrammien merkitykset ja metaforisuus*. Annales Universitatis Turkuensis B537. Turku: Turun yliopisto 2021. Väitöskirja on luettavissa osoitteessa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8437-4>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
krkate@utu.fi